

Kolektif, Şeyhü'l-Belâgiyyîn Muhammed Ebû Mûsâ,

Mektebetü Vehbe, Kahire, 2020, 1112 s.

XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başlarında Mısır'da İslâmî uyanış ve ıslahat hareketleri kapsamında birçok çalışma yapıldı. Bu dönemde modernitenin getirilerini göz ardı etmeden geleneğe sahip çıkmanın, İslam Medeniyeti'nin zengin serüveninin devamlılığı için elzem olduğunun idrakinde olan bazı düşünür ve alimler yetişti. Bu bağlamda yenilik hareketlerini göz ardı etmeyen ancak geleneğin zenginliğinin de farkında olan Muhammed Abduh (öl. 1905) ve Reşîd Rızâ (öl. 1935) unutulmaya yüz tutan Abdülkâhir el-Cürçânî'nin (öl. 471/1078-79) *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâga* eserlerini neşrettiler.¹ Bunların yanı sıra Seyyid b. Ali el-Mersafî (öl. 1931) de Müberred'in (öl. 296/900) *el-Kâmil fi'l-luga ve'l-edeb'e* yazdığı sekiz ciltlik *Ragbetü'l-âmil min kitâbi'l-Kâmil* şerhini yayımladı. Geleneği ihya etme çabasına matuf olarak yapılan bu ve buna benzer çalışmalar, Mustafa Sâdık er-Râfiî (öl. 1937) ve Mahmûd Muhammed Şâkir (öl. 1997) başta olmak üzere günümüzde etkileri devam etmekte olan önemli edebiyatçıların yetişmesinde etkili oldu. Son yıllarda artan akademik çalışmaların önemli bir parçasını oluşturan şiir eleştirisi (tenkit) ve i'câzü'l-Kur'ân disiplinlerinde çalışmalarını sürdüren araştırmacıların müstağni kalamadıkları bu isimler, geleneği hedef alan ve İslam Medeniyeti'nin erken dönem eserlerinin ilmî değerini sekteye uğratan araştırma metotlarına karşın özgün çalışmaların ortaya çıkmasına katkıda bulundular.

321

Cahiliye şiiri, şiir eleştirisi ve i'câzü'l-Kur'ân disiplinlerinde telif ettikleri eserlerle geleneğe -ilmî usul ve esasları gözeterek- sıkı sıkıya bağlı olduklarını gösteren Râfiî ve Şâkir'den etkilenen günümüz isimlerinin başında Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ (d. 1937-) gelir. Mekke'de Ümmü'l-Kurâ ve Mısır'da el-Ezher gibi İslam dünyasındaki ilmin neşvünema bulduğu önemli ilim merkezlerinde ders veren Ebû Mûsâ, hayatını İslam Medeniyeti'nin zenginliğini açığa çıkarmaya vakfetmiş alimlerden biri kabul edilir. Özellikle Kur'an'ın edebî ve belâgî inceliklerinin argümanı niteliğinde olan Cahiliye şiiri ve şiir eleştirisi alanındaki eserleri büyük bir okur kitlesine ulaşmıştır. Birçok üniversitede ders vermesi, velut bir kaleme sahip olması ile geleneğe bağlı biri olarak bilinmesi, Ebû Mûsâ'nın, İslam dünyasının dört bir yanından öğrencilerinin olmasını ve buna bağlı olarak tanınırlığının artmasını sağlamıştır.

Bu açıklamalardan hareketle alanında uzman bir grup akademisyen tarafından kaleme alınan *Şeyhü'l-belâgiyyîn Muhammed Ebû Mûsâ (Buhûsün mühdâtün li-fazâletihî bi-münâsebeti tecâvüzihî es-semânîn)* adlı eser, Ebû Mûsâ'nın yukarıda bahsi geçen disiplinler başta olmak üzere çeşitli alanlardaki çalışmalarına, görüşlerine, çalışma disiplinine ve metoduna dair makale niteliğindeki kapsamlı yazılardan oluşmaktadır. Aralarında Hasan eş-Şâfiî, İbrahim el-Hüdhüd, Mahmûd Tefvik Sa'd, Mahmûd Hasan Mahlûf, Kemâl Abdülbâkî Lâşîn, Hâlid Fehmî ve Selâme Dâvûd gibi akademik eğilimde iz bırakan ilim adamlarının bulunduğu heyet tarafından birbirinden zengin 23 başlık içeren eser, ağırlıklı olarak Ebû Mûsâ'nın şiir ve belâgat disiplinlerindeki yetkinliği, metin tahlilinde benimsediği metot ve âlimlerin açıklamalarını yorumlama biçimi üzerinde durmaktadır (s.55, 57, 153, 343, 497, 775). Bu bakımdan eser, bir âlimin metinleri

¹ Muhammed Abduh ve Reşîd Rızâ'nın geleneğe yaklaşımları ile Mustafa Sâdık er-Râfiî ve Mahmûd Muhammed Şâkir'in geleneğe yaklaşımları arasında ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Abduh ve Rızâ'ya burada yer verilmesinin sebebi, Abdülkâhir el-Cürçânî eksenli çalışmaların Mısır'daki ilk halkasını oluşturmalarından kaynaklıdır.

tahlil etmede ve âlimlerin zihin dünyalarına ulaşmada edindiği tecrübeleri ilmî bir üslupla okuyucuya sunmaktadır.

Kahir ekseriyeti Ebû Mûsâ'nın talebelerinden oluşan yazarlar tarafından telif edilen eser, onun hayatına dair anekdotların yanı sıra yayımlanmış çalışmalarını içeren bir listenin yer aldığı veciz bir takdim yazısıyla başlamaktadır (s. 3-16). Talebesi ve aynı zamanda Ezher Üniversitesi'nin sabık rektörü İbrahim el-Hüdhüd tarafından kaleme alınan takdimde Ebû Mûsâ'nın; üzerine birçok çalışma yaptığı Abdülkâhir el-Cürcânî'nin yanı sıra Zemaşerî'den (öl. 538/1144), *Evdahu'l-mesâlik* eseri özelinde İbn Hişâm en-Nahvî'den (öl. 761/1360), Üşmûnî'nin (öl. 918/1513) isabetli açıklamalarından, *el-Muhtasar* ve *el-Mutavvel* eserleri özelinde Teftâzânî'den (öl. 792/1390) etkilendiği ifade edilmektedir. Modern dönemde etkilendiği isimlerin başında ise tahkik ve telif çalışmalarında benimsediği *tezvevuk metoduyla* özdeşleşen Mahmûd M. Şâkir gelmektedir (s. 9-10).

Ebû Mûsâ'nın geleneğe (türâs) yönelik saldırılara karşı koyan biri olarak tanıtıldığı eserde, interdisipliner özelliği haiz çalışmalarında ön plana çıkan biçim ve muhteva özelliklerinin günümüz belâgat araştırmalarını isim ve içerik yönüyle etkilediği aktarılmaktadır (s. 59). Buna göre Ebû Mûsâ'nın Arap dilinin gramatik formundan kaynaklanan incelikleri ele aldığı *Hasâisü't-terâkib* ve *Delâlâtü'l-t-terâkib* eserleri, sözün arka planına ulaşmaya çalıştığı *et-Tasvirü'l-beyânî* eseri, seçili sûrelerden hareketle Kur'ân'ın ifade gücü üzerinde durduğu ve birbirini tamamlayan eserlerden oluşan *Min Esrâri't-ta'bîri'l-Kur'ânî* dizisi, yüksek lisans ve doktora düzeyindeki çalışmaların başlıklarının şekillenmesinde rol oynamaktadır (s.64-88). Aynı şekilde onun şiir eleştirisi, belâgat ve i'câzü'l-Kur'ân alanındaki eserleri de müstakil bir şekilde kaleme alınan çalışmaların muhtevasına büyük ölçüde yön vermektedir. Uzman araştırmacılar tarafından kaleme alınan onlarca eserin titizlikle taranması sonucunda ulaşılan bulgulardan hareketle Ebû Mûsâ'nın eserleri, söz konusu araştırmacıların eserlerinde azımsanmayacak şekilde kendine yer bulmuştur. (s.92-103) Bu ise onun, klasik dönemin merkeze alındığı belâgat çalışmalarını derinden etkilediğini; geleneğin tadılması, diğer bir anlatımla *tezvevuk* edilerek okunması hususunda araştırmacıları beslediği ve onlara ufuk açıcı bilgiler sunduğunu göstermektedir.

Ebû Mûsâ'nın hünerini sergilediği alanların başında, eserde etraflı bir şekilde değerlendirilen metin tahlili gelmektedir. Bu hususta Abdülkâhir el-Cürcânî'nin nazım teorisinden ve bu teorisinin uzantısı olan Şâkir'in *tezvevuk* metodundan esinlenmiş; kaleme aldığı eserlerde adı geçen iki âlimin metinleri anlama ve anlamlandırma metotlarını sentezleyerek kullanmıştır. Batı menşeli günümüz metotlarının geleneği okumada doyurucu ve ikna edici bilgiler sunmadığı kanaatinde olan Ebû Mûsâ'ya göre metinlerin tahlil edilmesinde esas alınması gereken metot, bizzat geleneğin içinden neşet eden, gelenekle barışık olan ve İslam Medeniyeti'nin görkemli literatürünü ilmî çerçevede ortaya koyan bir metot olmalıdır (s. 344-348). Eserin birçok bölümünde Ebû Mûsâ'nın bu mütalaası ve düşüncesi üzerinde durulmakta, hatta konuyla ilgili özel başlıklar altında kaleme alınmış yazılara yer verilmektedir (s.343, 617, 775 ve 1033). Onun, özellikle geleneğin önemli bir halkasını teşkil etmekle birlikte günümüz araştırmacılarının çoğuna müphem, anlaşılması güç ve karışık gelen Cahiliye şiirini tahlil etme metodu detaylıca kritik edilmektedir. (s.343).

Sözün ifade şekillerini tespit etmek, terkiplerde yer alan inceliklerin ardına düşmek ve kelimelerin perde arkasındaki saklı bilgiler üzerinde durmak gibi birçok ögeye sahip bu metodu Ebû Mûsâ'dan önce Râfîi ve Şâkir de benimsemiştir (s.346-347). Yazara göre Ebû Mûsâ, söz konusu isimlerin yaptığı gibi geleneği okumanın, başkalarının çalışmalarından alıntı yapmak üzerine inşa edilmemesi gerektiği düşüncesindedir. Gelenek, ancak kendi zatındaki birincil unsurların istinbat edilmesiyle okunmalıdır. (s.351). Bu konuda Şâkir'in, *tezvevuk* metodu aracılığıyla Şemmâh b. Dırâr'ın (öl. 30/650 [?]) kasidesini okuma ve yorumlama metoduna atıf yapılmakta, Ebû Mûsâ'nın söz konusu okuma metodundan bariz bir şekilde etkilendiğine dikkat çekilmektedir.

Ebû Mûsâ'nın derin okumanın zarureti, âlimlerin -ilk bakışta- müphem görülen ifadelerinin kapsamlı fikir yürütmeye izah edilmesi, şiir ve şiir eleştirisinin içinden çıkılmaz meselelerinin tedebbür ve çokça

düşünmekle çözümlenmesine yönelik vurgularının geniş yer bulduğu bu kolektif çalışmada İslam Medeniyeti geleneğinin ihya edilmesinde uygulanmasını zorunlu bulduğu ilkeler de ayrıca tartışılmaktadır. Buna göre Ebû Mûsâ; I. İslam kültürü mirasının yeni bir formla günümüz nesline sunulması, II. şiir ve nesirde geçen terkip ve kalıpların âlimlerin tahlilleriyle beraber kavranması, III. gelenek merkezli fikriyat üzerine yeni fikirlerin inşa edilmesi, IV. kurucu kimliğe sahip kitapları okuma yöntemi ile bu kitaplar üzerine yazılan şerhleri okuma yönteminin bir tutulmaması, V. mücmel, kapalı ve girift açıklamaların üzerine gidilerek onlardan bilgi ve hükümler çıkaran âlimlerin zihin dünyalarının üzerinde durulması, VI. gelenekte saklı olan, fikir üretmeye ve metinleri yorumlamaya teşvik eden içtihat düşüncesinin tekrar gündeme alınması, VII. Arapça dil ilimlerinin esas alındığı ve İslam Medeniyeti ile barışık özgün bir araştırma metodunun inşa edilmesi gibi zorunlulukların, İslam Medeniyeti'nin özellikle i'câzı esas alan belâğî yönü ile şiir eleştirisini kapsayan edebî yönünün yenilenmesine olanak sağlayacağını vurgulamaktadır. (s.649-651).

Ebû Mûsâ'ya göre geleneğin sağlıklı bir şekilde anlaşılması için geleneği oluşturan metinler bütüncül bir metotla okunmalıdır. O, gerek şiir gerekse âlimlerin açıklamaları olsun metinlerin, bilinçli okumanın yapı taşlarından biri olan *-dili gramatik yapısı dahilinde derinlemesine düşünmek-* ilkesine bağlı kalınarak okunmasını talep etmektedir (s. 673). Üzerinde düşünülen meselenin aslının kaynağına gidilerek dikkatle araştırılması (*istiksâ*), kühnü malum olmayan meselenin malumdan yola çıkarak tespit edilmesi (*kıyas*) ve içinde kayda değer bilgi bulunmadığı izlenimi veren metinler üzerinde dakik bir şekilde durarak ve kelimeleri tetkik ederek sonuca ulaşılması (*istinbât*) ilkeleri, Ebû Mûsâ'nın tezevvuk eksenli okuma ve anlama metodunu oluşturan başlıca unsurlardır (s. 675-678). Ayrıca metinlerin bütüncül ve şümüllü bir şekilde okunması, ihtiva ettikleri bilgilerin açığa çıkarılmasına da yardımcı olmaktadır. Ebû Mûsâ'ya göre şümüllü bir okuma, Sekkâkî sonrası dönemde belâgat disiplini ekseninde artan şerh ve haşiye geleneğinin klasik dönem belâgat eserlerine nazaran ince dil zevkinden mahrum kaldığı ve beyana/ifade gücüne delalet eden tezevvukî unsurlar barındırmadığı yönündeki eleştirileri de bertaraf edeceği kanaatindedir. Söz konusu eserler okuyucuya nasıl düşünmesi, nasıl tartışması, aklın ilmî meselelerin derinliğinde nasıl harekete geçirilmesi ve içinde saklı bilgilere nasıl ulaşması gerektiğini öğretmektedir (s.807-808).

Muhammed Ebû Mûsâ'nın 80 yaşını doldurması üzerine kendisine armağan edilen bu eser, hayatta olan bir alimin anılarını içermesinin yanı sıra kendisi ve çalışmaları hakkında yazılanları ihtiva etmesi yönüyle Arap edebiyatı ve belâgati alanında çalışmalar yürüten araştırmacılar için başucu kitabı niteliğinde olduğu söylenebilir. Çoğunluğu talebeleri tarafından yazılan eserin bazı bölümlerinde ilmî ve akademik üslubun dışına çıkılarak Ebû Mûsâ'nın övüldüğü ve yüceltildiği göze çarpmaktadır. Ancak bu takrizlerin, hoca-talebe arasındaki bağdan ziyade geleneğin kaybolmaya yüz tutan dakik araştırma ve inceleme ilkelerini, modern dönemin araştırma metotlarında mülhaza edilen spektrumuna karşın, akademik bir üslupla günümüze aktaran bir âlimin çalışmalarına değer biçmekten ibaret olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Son olarak eserin üslubundan ve muhtemel kazanımlarından bahsetmek isteriz. 23 başlıktan oluşan eserde müelliflerin başvurdukları ana kaynaklar, daha çok Ebû Mûsâ'nın eserleri olmuştur. Farklı yazarlardan oluşmasına rağmen yazılar dil ve üslup yönüyle bir insicama sahiptir. Yeri geldiğinde anlatılmak istenenlerin maddeler veya tablolar hâlinde özetlenmesinin, okuyucuya kolaylık sağladığı düşünülmektedir. Eser, özellikle klasik metinlere nasıl yaklaşılması gerektiğini farklı yönlerden ele alması bakımından önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Cahiliye şiiri, erken dönem edebiyat ve belâgat metinlerinin tahlil edilmesinde göz önünde bulundurulması gereken hususları bir âlimin tecrübeleri üzerinden sunan eser, bir hatırat olmasının ötesinde klasik eserlerin tezevvuk edilerek okunması konusunda kılavuz niteliği taşımaktadır. Bu yönüyle eser, bir monografiden ziyade birbiriyle ilintili disiplinlere dair yönlendirici bir özelliğe sahiptir. Bununla beraber Ebû Mûsâ'nın geleneğe katkısının birçok açıdan incelendiği eserde, -âlimi besleyen temel kaynakların hangileri olduğunun daha kapsamlı anlaşılabilmesi adına- onun önerilerinden oluşan ve günümüz araştırmacılarına hitap eden bir okuma listesinin yer

almaması, -bize göre- dizin ve kaynakçası bulunmayan eserin en önemli noksanlıklarının başında gelmektedir. Sonraki baskılarda söz konusu noksanlıkların giderilmesi durumunda eserin hâlihazırda olduğu gibi; metot, tecrübe, birikim, geleneğe sadık kalmak ve aynı zamanda sahip çıkmak, alimlerin serzenişlerine kulak vermek, metinleri gereği gibi tetkik etmek gibi birçok konuda nazarıtibara alınmaya değer olacağı muhakkaktır.

 Arş. Gör. İsmail Araz

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı